

Jarosław STRUCZYŃSKI*, dr inż. Józef RUSINEK**

*Zamek w Gniewie; ** FAMA Sp. z o. o. Gniew

FAMA jako mecenas dóbr kultury

Streszczenie

Dzieje ziemi, na której obecnie leży miasto, wiąże się z najdawniejszą historią Pomorza. W 1282 roku ziemię gniewską zajęli Krzyżacy, którzy na przełomie XIII i XIV wieku zbudowali zamek. Służył on jako siedziba konwentu i komtura. Za czasów państwa polskiego (1466–1772) zamek był siedzibą starostów.

W wyniku I rozbioru Polski w 1772 roku Gniew wraz z Pomorzem Gdańskim znalazł się w granicach państwa pruskiego. Do Polski powrócił w 1920 roku, kiedy to do miasta wkroczyły wojska polskie na czele z gen. Józefem Hallerem. Po roku 1939 władze niemieckie urządziły na terenie zamku więzienie dla Polaków. Odbudowa zamku przebiegała w dwóch etapach: pierwszy, w latach 1968–1974 oraz drugi, od roku 1992, trwający do dnia dzisiejszego. W 2010 roku właścicielem zamku została firma Polmlek. Obecnie na zamku odbywają się turnieje rycerskie, pokazy kowalstwa artystycznego, kolonie i inne imprezy. Liczne komnaty zostały zaadaptowane na apartamenty w standardzie hotelu.

1. Wstęp

Ziemia gniewska od wieków stanowiła ważną strefę osadnictwa na Pomorzu. Położenie jej na wysoczyźnie, u ujścia Wierzycy do Wisły, dawało sprzyjające warunki dla rozwoju i zasiedlania. Znajdujące się tam lasy i żyzne ziemie zostały docenione już przez pierwszych neolitycznych rolników, którzy dotarli na Pomorze w IV tysiącleciu p.n.e. (Felczak 1984).

Wykopaliska archeologiczne potwierdzają istnienie licznych grodzisk i osad przy szlaku bursztynowym, którym wędrowali kupcy z dawnego Rzymu nad Bałtyk.

Nazwa „Gniew” pojawiła się w źródłach pisanych w pierwszej połowie XIII wieku.

Dzieje ziemi na której obecnie leży miasto Gniew wiąże się z najdawniejszą historią Pomorza.

W okolicy Gniewu dominują urodzajne gleby brunatne, mady i smolnice, które podnoszą wartość tego terenu. Oprócz żyznych ziem duży wpływ na osadnictwo miały przebiegające tędy szlaki handlowe.

We wczesnym średniowieczu na terenie ziemi gniewskiej powstaje liczne skupisko grodów, które pełniły funkcję strażnic przy przeprawach na szlaku nadwiślańskim, wiodącym z Kujaw i Wielkopolski w kierunku morza i do Gdańska. Odgałęzienie drogi w kierunku zachodnim następowało właśnie pod Gniewem, skąd kierowało się wzdłuż Wierzycy do Janiszewa, Pelplina i Starogardu.

Na przełomie X–XIII wieku powstały aż 4 grodziska skupione na 5 km odcinku nadwiślańskiej wysoczyzny w okolicach wsi Ciepłe (Choińska-Bochdan 1990).

Na dalszy rozwój osadnictwa gniewskiego niekorzystny wpływ miała niewątpliwie śmierć Grzymisława. Spowodowała ona kolejne podziały polityczne Pomorza.

W połowie XIII wieku sytuacja polityczna na Pomorzu Gdańskim się skomplikowała.

Nazwa Gniew pojawiła się w źródłach pisanych w pierwszej połowie XIII wieku. Wynikł spór o prawa do ziemi gniewskiej. Gród Gniew i pomniejsze grody (Ciepłe, Brody i inne) kontrolowały brody i przeprawy przez Wisłę i Wierzycę. Ważne również wydaje się gospodarcze znaczenie ziemi gniewskiej – była bardzo dochodowa. Władzę po opuszczonej przez Sambora dzielnicę przejął Mściwoj II, starszy syn Świętopełka. Trudno ustalić jednak datę przejścia władzy, gdyż brak na to dokumentów. Wydaje się, iż miało to miejsce dopiero w 1270 lub 1271 roku w związku z walkami dynastycznymi po śmierci Świętopełka (Jasiński 1985).

W 1282 roku w Miliczu zawarto ugodę, skutkiem której Krzyżacy przejęli w wieczyste posiadanie ziemię gniewską. Szybko postarali się osadzić załogę na swoim pierwszym nabytku na lewym brzegu Wisły. W roku 1283 utworzyli ośrodek administracyjny i przystąpili do budowy zamku.

2. Budowa zamku

Na przełomie XIII i XIV wieku Krzyżacy przystąpili do budowy murowanego zamku w Gniewie. Zamek powstał na planie czworoboku, a prace budowlane przeprowadzone zostały w kilku etapach. Podjęcie się przez Krzyżaków tak wielkiej inwestycji, jaką była budowa murowanej siedziby konwentu, musiało się wiązać z całkowitą pewnością utrzymania we władaniu ziemi gniewskiej. Zakon nim przystąpił do budowy murowanego zamku, posiadał w Gniewie drewnianą warownię, która pełniła rolę siedziby konwentu. Zresztą praktyka stawiania najpierw drewnianych umocnień, a następnie przechodzenie do budowy murowanych zamków była powszechna w państwie krzyżackim. Krzyżacy, by rozpocząć budowę murowanej warowni, musieli najpierw stworzyć całe zaplecze budowlane. Sprowadzić wykwalifikowanych robotników oraz materiał niezbędny do budowy. Do wykonania kamiennych fundamentów zewnętrznych murów zamku, budowanego na planie czworoboku o wymiarach 48 x 49 m, które mają łączną długość ok. 190 m, szerokość ok. 2,8 m i średnią wysokość 2 m, zużyto ok. 1000m³ kamieni połączonych zaprawą wapienną. Kamienie pochodziły z okolicznych pól, natomiast wapień do produkcji wapna, musiano sprowadzać, gdyż w okolicy nie występują złoża wapienia. Krzyżacy najczęściej importowali wapień z Gotlandii. Budowa samych fundamentów musiała stanowić potężną inwestycję. Pierwsza część budowy, to powstanie podstawowego założenia fortyfikacyjnego, budowa dwóch skrzydeł północnego i południowego połączonych ze sobą murami tworzącymi kurtyny zewnętrzne zamku.

W następnych rozbudowano zamek do postaci czteroskrzydłowej i ufortyfikowano przedzamcze. W północno-wschodnim narożniku zbudowano potężną wieżę obronną, tj. bergfried, zwaną stołpem. Jej zadaniem było zagwarantowanie schronienia załodze zamku w sytuacji opanowania przez wroga zamku umożliwiając jej oczekiwanie na odsiecz. Niezależne ujęcie wody pitnej oraz zmagazynowana tam żywność były wystarczające na długie miesiące oblężenia. Najprawdopodobniej wieża ta została wzniesiona do wysokości tylko 20 m. Jej dalszego wznoszenia zaprzestano wraz z końcem IV fazy budowy zamku. Przyjąć można, że było to po roku 1309, w którym to opanowano Pomorze Gdańskie, wtedy rola zamku gniewskiego uległa zmianie, przestał on być twierdzą przygraniczną. Nie istniała, więc potrzeba dalszej rozbudowy bergfriedu, który wcześniej powstawał jako wieża ostatecznej obrony, jak również ta, z której prowadzono wzmożoną obserwację wiślanego szlaku handlowego. Budowa zamku trwała 20–30 lat. Najprawdopodobniej już na początku XV wieku dokonano I przebudowy zamku, podczas której wykuto w skrzydle wschodnim nową bramę wjazdową na dziedziniec. Bramę tą osłaniało przedbramie z mostem przerzucanym nad fosą. Wybudowanie

przedbramia wschodniego oraz wykucie nowej bramy wjazdowej, należy wiązać z koniecznością poprawy założenia fortyfikacyjnego, która wynikała z zagrożenia, jakie nosła coraz skuteczniejsza broń palna. Skrzydło południowe posiadało zbyt wiele dużych otworów okiennych, przez które mogłaby zostać ostrzelana załoga, broniąca bramy.

Rozbudowany zamek pełnił funkcję siedziby komtura, konwentu, a nade wszystko klasztoru. Najważniejszymi pomieszczeniami były: kaplica, kapitułarz oraz refektarz. Te pomieszczenia w klasztorach innych zakonów zazwyczaj znajdują się w przyziemiu, natomiast Krzyżacy lokowali je na pierwszym piętrze. Było to związane z zachodnią tradycją rycerską, lokowania tam pomieszczeń reprezentacyjnych (Hołowińska i Masalski 1987). Kaplica była szczególnym miejscem w zamku. W kaplicy zamkowej znajdującej się w skrzydle południowym zbierano się na wspólnych modlitwach. W zachodniej części skrzydła południowego mieścił się kapitułarz, w którym odbywano zgromadzenia i odczytywano kolejny rozdział statutów i reguł zakonnych. W każdą niedzielę odbywano kapitułę domową. Tam też sądzono braci zakonnych za popełnione przewinienia. W skrzydle zachodnim Krzyżacy spożywali posiłki, znajdował się tam refektarz, którego nazwa wywodzi się z łac. *refectio* – orzeźwienie, wzmocnienie. W refektarzu stały cztery stoły. Pierwszy, przy którym zasiadali bracia z konwentu wraz z komturem, drugi dla służby, trzeci dla parobków, ale wtedy gdy idą z pracy, czwarty na naczynia dla stołu konwentualnego. Kolejnym ważnym pomieszczeniem była kancelaria i mieszkanie komtura, znajdujące się na I piętrze skrzydła północnego. Do wszystkich tych pomieszczeń wchodziło się z dziedzińca, poprzez drewniany krużganek wsparty na kamiennych krokosztynach. W pozostałych pomieszczeniach znajdowało się między innymi dormitorium, zwane od łac. *dormire* – spać, w którym Krzyżacy razem sypiali. Łoża w sypialni zamkowej oddzielone były od siebie lekkimi przepierzeniami. Sala była przez całą noc oświetlona. Krzyżacy sypiali w ubraniu oraz w butach, gdyż przepisy stanowiły, że powinni być stale gotowi do walki z wrogiem.

Znaczną część zamku zajmowały magazyny zbożowe. W 1404 roku w zamku magazynowano 100 łasztów żyta oraz 49 łasztów pszenicy. Na środku dziedzińca znajduje się studnia, która stanowiła strategiczne źródło wody w przypadku oblężenia zamku. W zamku znajdowała się także zbrojownia. W przyziemiach zamku, były spiżarnie i kuchnia. Zamek był silnie ufortyfikowany, stał na parchamie, otoczony fosą o ceglanych skarpach. Narożniki parchamu flankowały wieżyczki.

Wokół zamku znajdowało się podzamecze otoczone murem obronnym. Stanowiło ono podstawowe zaplecze gospodarcze dla zamku. Statuty określały, iż każdy rycerz winien posiadać dwa lub trzy konie, przy czym wyżsi urzędnicy o jednego więcej. Dla utrzymania tak znacznej liczby zwierząt, trzeba było stworzyć odpowiednie zaplecze. Oprócz stajni musiały na podzamczu znajdować się stodoły na siano i słomę, a także istniał zapewne wyodrębniony skład rzędów, być może przy karwanie.

W XIV- i XV-wiecznych ilustracjach na podzamczu odnotowuje się także: browar, piekarnię, spichrze, słodownię, kuźnię, karwan i oborę.

3. Zamek pod rządami komturów gniewskich

Ziemia gniewska była we władaniu Zakonu Najświętszej Marii Panny z Domu Niemieckiego w Jerozolimie przez 180 lat. Zamek stanowił centrum administracyjne komturstwa gniewskiego. W tym okresie urząd komtura sprawowało 35 zakonników (Choińska-Bochdan 1994).

Zwycięstwo grunwaldzkie nie zostało w pełni wykorzystane przez Polaków, nie udało się zdobyć Malborka, a Pomorze Gdańskie powróciło na łono zakonu.

4. Wojna trzynastoletnia – kres władzy zakonu

W 1454 roku Polska wypowiedziała wojnę zakonowi krzyżackiemu. Już w pierwszych dniach powstania, jakie wznieśli w państwie zakonnym działacze związku pruskiego, został zaatakowany zamek w Gniewie. W wyniku ataku na zamku gniewskim wybuchł pożar. Załoga uciekła do Malborka. Zamek został splądrowany przez powstańców. Dowództwo zamku objął przywódca powstańców – Jan z Jani, który od mieszczan zażądał oddania zrabowanego mienia krzyżackiego. Po nominacji królewskiej objął zamek w Gniewie jako starosta całego Pomorza.

Na dalszy przebieg wojny z zakonem wpływ miała bitwa stoczona pod Chojnicami 18 września 1454 roku, która zakończyła się całkowitą klęską wojsk polskich. W trzy dni później Jan z Jani wraz z załogą opuścił zamek w Gniewie. Do zamku wrócili Krzyżacy. Dowództwo nad zamkiem objął ponownie Jan von Remchingen. Utrata Gniewu zmieniła zasadniczo sytuację militarną Polaków.

Krzyżacy zaczęli odzyskiwać utracone zamki i ziemie (Biskup 1967). Ale już 15 marca 1456 roku wojska polskie ze Starogardu, dowodzone przez Jana Oderskiego, podjęły próbę opanowania twierdzy Gniew. Niestety bez powodzenia. W następnym roku król Kazimierz Jagiellończyk podjął nowe działania militarne i polityczne. Wykupiono lub zdobyto wszystkie ważniejsze twierdze zakonu. Wykupiono nawet Malbork (8 VI 1457). Tylko twierdza Gniew nadal należała do zakonu. Oblężenie Gniewu rozpoczęło 30 lipca 1457 roku. Obroną zamku dowodzili rotmistrz Fryc Raweneck, oraz wielki komtur Urlyk von Isenhofen. Samo oblężenie nie było przeprowadzone zbyt energicznie i ograniczało się do ostrzeliwania zamku z kusz oraz armat. W tym czasie 2/3 załogi zamku chorowało, brakło zapasów. Załamanie się militarnej przewagi zaciężnych krzyżackich wojsk na Pomorzu Gdańskim przyniosła dopiero jesień 1462 roku, kiedy Raweneck przewodząc rejdzie w okolice Pucka natknął się na polskie oddziały dowodzone przez Piotra Dunina. Dowództwo nad wojskami zakonu objął komtur elbląski Henryk von Plauen. Wiosną 1463 roku skoncentrował w Gniewie większe siły krzyżackie, ale już 27 lipca 1463 roku rozpoczęło się dobrze przygotowane polskie oblężenie. Tak jak sześć lat wcześniej gdańskie uzbrojone łodzie zablokowały dostęp od Wisły i Wierzycy, a oddziały królewskie (tym razem zaciężne) zajęły pozycje od strony północnej i zachodniej w specjalnie wykonanych bastionach i umocnieniach ziemnych.

Dowodzenie oblężeniem powierzono Piotrowi Duninowi, choć w pierwszych tygodniach zastępował go Tomiec z Młodkowa.

Gdańszczanami przewodził rajca Jan Meydeburg. Załoga zamku liczyła około 500 ludzi, a dowództwo sprawował wielki komtur Urlyk von Isenhofen i rotmistrz zaciężnych Mikołaj von Weissenbach. O losach oblężenia zadecydowała klęska statków krzyżackich, wiozących zaopatrzenie dla Gniewu zadana przez flotyllę gdańsko-elbląską w bitwie na Zalewie Wiślanym. Nie udało się też odsiecz organizowana przez Bernarda Szumborskiego i Henryka von Plauen.

W Boże Narodzenie 1463 roku wygłodzona załoga krzyżacka rozpoczęła układy z Duninem i gdańszczanami, a w Nowy Rok poddała Gniew zastrzegając sobie swobodne odejście do Królewca wraz z całym dobytkiem. Zamek przejął Tomiec z Młodkowa, a miasto inny rotmistrz królewski – Gotard z Radlina. W ten sposób zakończyło się panowanie krzyżackie w zamku gniewskim. Twierdza ta w czasie rządów zakonu nigdy nie została zdobyta szturmem, co najwyższej załoga dobrowolnie opuszczała zamek.

5. Starostowie gniewscy

W dniu 19 października 1466 roku zawarto w Toruniu pokój kończący wojnę trzynastoletnią. W myśl jego postanowień Pomorze Gdańskie, w tym także Gniew, zostało włączone do Polski. Posiadłości krzyżackie w ziemi gniewskiej przeszły na własność skarbu państwa, w tym także i zamek. Zostały oddane pod zarząd starostom gniewskim. Pierwszym starostą gniewskim, niegrodowym, czyli nie posiadającym uprawnień sędowniczych i administracyjnych nad szlachtą, został Tomiec z Młodkowa. Z pokrzyżackiego zamku uczynił on siedzibę starostów. Niestety liczne wojny nie oszczędzały gniewskiej warowni, a do tego stany pruskie czuwały, by dzierżawcami starostw byli tylko indygeni, tj. pochodzący z dzielnicy pruskiej. A ci nie posiadali wystarczających, własnych funduszy by przeprowadzić remont zamku. W roku 1621, łamiąc zasadę o indygenacji, starostą gniewskim zostaje Stanisław Albrecht Radziwiłł (Groth 1998). Od początku swych rządów w Gniewie, starał się o zdobycie funduszy na remont zamku. W maju 1623 roku gościł na zamku króla Zygmunta III, wraz z małżonką. Być może chodziło o zdobycie środków na remont, z królewskiego skarbcza.

W roku 1626 armia szwedzka pod dowództwem króla Gustawa II Adolfa wkroczyła na Pomorze, a szwedzki regiment bez żadnego wystrzału słabo opatrzony zamek zajął. We wrześniu 1626 roku wojska polskie pod dowództwem Zygmunta III Wazy podeszły pod Gniew rozpoczynając oblężenie miasta. Gustaw Adolf pozostawił większość swych wojsk pod Gdańskiem i w zajętych miastach, a z resztą ruszył pod Gniew na odsiecz załodze szwedzkiej. W dniach 22 września - 1 października 1626 roku rozpoczęły się działania zbrojne znane jako Bitwa pod Gniewem lub Bitwa Dwóch Wazów. W jej wyniku Zygmunt III Gdańsk obronił lecz Szwedzi utrzymali się w Gniewie jeszcze przez rok. Po tym czasie, w lipcu 1627 roku pod Gniew wróciły wojska polskie dowodzone przez wybitnego dowódcę hetmana Stanisława Koniecpolskiego. W efekcie skutecznego oblężenia miasta i zamku zmusił on 12 lipca 1627 roku szwedzką załogę do kapitulacji. Gniew wrócił w ręce polskie. Przez cały okres wojny ze Szwedami zamek gniewski stanowił jeden z ważniejszych punktów strategicznych dla utrzymania Pomorza Gdańskiego. Późniejsze wojny szwedzkie znowu nadwątlily gniewską warownię.

W roku 1667 starostą gniewskim został Jan III Sobieski (1667–1697). Zamek został odremontowany, a w pobliżu niego wybudowano pałacyk dla królowej Marysienki. Jan III Sobieski często bywał w Gniewie. Zamek Gniewski stał się jego bezpieczną fortecą. Latem 1672 roku zaniepokojony najazdem tureckim na południowe ziemie Rzeczypospolitej, skierował do Gniewu swą rodzinę, aby zachować ją z dala od działań wojennych. Hetman przeniósł również do zamku swój skarbiec z Jaworowa. Tu w październiku 1672 roku urodziła mu się córka Memonka, która zmarła będąc jeszcze dzieckiem. Również w Gniewie po rozłące i wojennych trudach spędził hetman wspólnie z żoną i rodziną święta Bożego Narodzenia 1672 roku. Po śmierci Jana III Sobieskiego przez trzy lata starostwem gniewskim zarządzała Maria Kazimiera Sobieska. Następnie starostą gniewskim został Michał Zamojski (1699–1724). Za jego panowania wojska szwedzkie Karola XII w 1703 roku zajęły i splądrowały zamek. Osiemnasty wiek, to czasy stopniowego upadku zamku. Chodź wśród starostów gniewskich znalazł się jeszcze magnat Jakub Aleksander Lubomirski (1724–1759), nie wpłynęło to znacząco na losy gniewskiego zamku.

6. Zamek w rękach pruskich

Traktat rozbiorowy przydzielił ziemię gniewską państwu pruskiemu. Władze pruskie zaadoptowały zamek na koszary.

W roku 1774 podjęto decyzję o przebudowie zamku na spichlerz. Dokonano wielu zmian. Rozebrano do poziomu czwartej kondygnacji dwie północne wieżyczki. Zasypano fosę zachodnią, oddzielającą zamek od miasta. Ułożono tam nową drogę. W skrzydle zachodnim, naprzeciw bramy wschodniej, wykuto nową bramę, która miała ułatwić komunikację podczas przeładunków zboża. W piwnicach wzniesiono filary, które wzmocniły sklepienia. Dokonano podziału dużych sal na węższe magazyny. Istniejące kondygnacje przedzielono między stropami, zwiększając powierzchnię do suszenia zboża. Zamurowano duże okna ostrołukowe, pierwotnie doświetlające kaplicę, kapitularz oraz refektarz. Na ich miejsce wykuto nowe, regularnie rozmieszczone, otwory okienne sklepienie odcinkowo. Zamek został otynkowany z zewnątrz.

W drugiej połowie XIX stulecia dokonano kolejnej gruntownej przebudowy gniewskiego zamku, adoptując go na zakład karny. Przebudowa ta miała również na celu przywrócenie zamkowi gotyckiego wizerunku. Prace budowlane rozpoczęto w 1856 roku. Zrekonstruowano wówczas dwie północne wieżyczki narożne. Dokonano remontu dachu, w którym wstawiono dla doświetlenia kondygnacji poddasza, duże okna wykuszowe, tzw. lukarny. Wcześniej, najprawdopodobniej od przebudowy na spichlerz, w połaciach dachu znajdowały się dwa poziomy, charakterystycznych dla spichlerzy, wąskich lukarn. Kilku otworom okiennym dawnych reprezentacyjnych pomieszczeń przywrócono ich pierwotny, ostrołukowy kształt. Ponadto odbudowano zniszczone mury podzamcza i skuto tynki z elewacji zamku. Zrekonstruowano także zniszczone sklepienie kaplicy, obniżając jednak jego pierwotną wysokość o około 2,5 m, a do wnętrza wstawiono nowy ołtarz, ambonę oraz ławki dla urzędników i więźniów. W skrzydłach północnym, wschodnim i zachodnim dokonano nowego podziału kondygnacji, tworząc cztery piętra o równej wysokości ok. 3,5 m. Wtedy również o ok. 0,5 m. obniżono chodnik kruzganka obronnego, znajdującego się w koronie murów. W elewacjach tych skrzydeł od strony dziedzińca wykonano neogotyckie okna sklepienie ostrołukowo. Wszystkie otwory okienne okratowano. Piwnice przebudowano na więzienne kuchnie i spiżarnie, a parter na pomieszczenia biurowe. Wydaje się, iż rozebrano też wówczas resztki kruzganków i przebudowano klatki schodowe. Oczyszczono i przywrócono do użytku studnię zamkową o głębokości 32 m. W studni zamontowano system pomp, które, przez rury położone w specjalnie w tym celu wykonanym tunelu, doprowadzały wodę do wieży północnej, pełniącą funkcję wieży ciśnień. Woda z zamkowej studni doprowadzona była również do budynków więziennych, znajdujących się na przedzamczu. Całość kosztów prac remontowych łącznie z obiektami otaczającymi zamek wyniosła 133 397 talarów 23 i ¼ grosza. Zakład karny w Gniewie był przeznaczony dla więźniów wyznania luterańskiego. Nadzór nad więźniami pełnili żołnierze.

7. Powrót zamku po I wojnie światowej do Polski

Podpisanie traktatu pokojowego w Wersalu (28 VI 1919), na mocy którego lewobrzeżna część powiatu kwidzyńskiego wraz z Gniewem znalazła się w granicach odrodzonej Rzeczypospolitej i interwencja przedstawicieli władz polskich, zmusiły Niemców do wycofania z miasta jednostek Grenzschutzu. Po ich wymarszu natychmiast przystąpiono do formowania

Straży Ludowej. Obszar ziemi gniewskiej znajdujący się pod zarządem Rady Ludowej i kontrolą zbrojnego oddziału Straży tymczasowo nazwaną „Republika Gniewską”. Jej władze zapobiegły rozgrabieniu majątku poniemieckiego, przejęły one także opuszczony przez więźniów zamek 27 stycznia 1920 roku.

Gniew został oficjalnie wyzwolony w 1920 roku przez armię generała Józefa Hallera. Zamek został przejęty przez wojsko polskie, które zakwaterowało tam I Pułk Piechoty Brygady Syberyjskiej. Byli to żołnierze, którzy w czasie wojny walczyli na froncie wschodnim z bolszewikami.

W niewyjaśnionych okolicznościach w nocy z 21 na 22 lipca 1921 roku wybuchł Wielki Pożar Zamku, który strawił doszczętnie jego trzy skrzydła. W wyniku pożaru zamek w $\frac{3}{4}$ staje się ruiną. Podczas II wojny światowej mury zamkowe zaadoptowano na obóz tymczasowy, dla ludności polskiej, a następnie umieszczono w nim szkołę dla młodzieży hitlerowskiej, o charakterze paramilitarnym.

8. Odbudowa zamku po II wojnie światowej i jego obecna funkcja

Po II wojnie światowej, aż do połowy lat pięćdziesiątych na obszarze Wzgórza Zamkowego stacjonował batalion saperów użytkując tzw. Pałac Marysieńki i Zamek, chroniąc siłą rzeczy ruinę przed dalszą dewastacją. Odbudowa zamku przebiegała w dwóch etapach.

Pierwszy, w latach 1968–1974 w trakcie której przywrócono częściowo wygląd zamku z czasów średniowiecza, oraz drugi, od roku 1992 z inicjatywy Urzędu Miasta i Gminy Gniew.

W roku 1967 zaświtała pierwsza isierka nadziei dla największego gniewskiego zabytku – zamku krzyżackiego. Miejscowe Zakłady Mechanizmów Okrętowych „FAMA” przejęły w 66-letnią dzierżawę zrujnowany obiekt i z pomocą Pracowni Konserwacji Zabytków w Gdańsku zaprojektowano i zapoczątkowano odbudowę. Podstawową argumentacją na zdobycie środków było uzasadnienie, że w przypadku zagrożenia wojennego podziemna część zamku spełnia warunki bezpiecznego schronu dla służb ZPO. Z inicjatywy ówczesnego dyrektora inżyniera Kazimierza Rybickiego przystąpiono do wykonania dokumentacji i realizacji projektu adaptacji skrzydeł południowego i wschodniego zamku na swoje cele kulturalno-socjalne. Inwestorem głównym było potężne Zrzeszenie Przemysłu Okrętowego. Inwestycja początkowo ruszyła w wielkim tempie. Naprawiona została korona murów wraz z czterema wieżami narożnymi, wykonano konstrukcje stalowo-żelbetowe dachu i jego pokrycie dachówką ceramiczną oraz część stropów w skrzydle południowym i strop nad piwnicą skrzydle zachodnim. Bez tych zabiegów nie byłaby możliwa dalsza odbudowa i doprowadzenie do obecnego stanu. Wszystkie zabytki, w tym szczególnie pałace i zamki, mają to do siebie, że albo dodają splendoru, albo pomnażają jego kłopoty. Gniew przy swym ubóstwie, kłopotów z ruinami miał co niemiara. W planach poza piwnicami, przeznaczonymi jak wspomniano wcześniej, przewidywano umieszczenie w południowym skrzydle biura konstrukcyjno-technologicznego, biblioteki technicznej, stołówki i innych pomieszczeń pomocniczych. Inwestor zapewnił i wykonał zadanie w 1969 r., a przygotowanie do planowych funkcji reprezentacyjnego skrzydła w latach 1970–1971.

Wspaniale rozwijająca się inwestycja stanęła w połowie lat siedemdziesiątych z uwagi na nasilający się kryzys gospodarczy. W 1986 roku pojawił się na Wzgórzu Zamkowym nowy inwestor: Zakłady Hotelowe S.A. z Warszawy, do których gmina Gniew wniosła aport w postaci nieruchomości tj. Zamku i tzw. Pałacu Marysieńki otrzymując w zamian akcje Spółki.

W listopadzie 1992 roku uchwałą Rady Miasta i Gminy w Gniewie Zamek wraz z przyległymi działkami przekazany został w zarząd Miejsko-Gminnemu Ośrodkowi Kultury. Decyzja ta zbiegła się w czasie z gwałtownym wzrostem bezrobocia, które przybrało charakter strukturalny i osiągnęło w gminie poziom ponad 33%. W ramach walki z tym zupełnie nowym problemem samorząd uruchomił w listopadzie 1992 r. roboty publiczne na wielką skalę. I tak głównym obiektem, na którym jako na własności komunalnej uruchomić można było front robót dla setek bezrobotnych okazał się odzyskany przez gminę Zamek. Nowa sytuacja spowodowała wzmożone działania dotychczasowych głównych partnerów czyli Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury w Gniewie (MGOK) i Muzeum Archeologicznego w Gdańsku (MAG). W tym samym roku podpisane zostało pomiędzy obiema instytucjami porozumienie określające zasady współpracy i koncepcję adaptacji możliwych do odbudowy skrzydeł zamkowych na funkcje muzealne, hotelowe, gastronomiczne i konferencyjne oraz ustalony został program badań archeologicznych związany z planowanym odgruzowaniem Zamku oraz przyszłymi inwestycjami infrastrukturalnymi.

W okresie od listopada 1992 do marca 1993 trwało odgruzowywanie zasypanych po pożarze i pracach budowlanych z lat 1968–1975 piwnic i parteru skrzydeł wschodniego, północnego i zachodniego. Praca ta wykonywana była w większości ręcznie przez zatrudnione w dużej ilości na robotach publicznych panie. Nie nadający się do dalszego użycia gruz ceglany w ilości 4000 ton posłużył do utwardzenia 4 kilometrów gminnych dróg. W latach następnych wykonano stropy w skrzydłach zachodnim i wschodnim, dokonano adaptacji wewnątrz (Struczyński 2002) Skrzydło wschodnie zaadoptowano na Dormitorium, mające charakter schroniska młodzieżowego. W skrzydle zachodnim znajdują się sale wystawowe oddziału Muzeum Archeologicznego w Gdańsku oraz sala konferencyjna. W 1997 roku kaplicy znajdującej się w skrzydle południowym przywrócono charakter sakralny. W 2010 roku właścicielem zamku została firma Polmlek.

Obecnie w murach gniewskiej warowni mają siedzibę m.in. Fundacja Zamek w Gniewie, Oddział Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, Centrum Myśliwskie, grupy odtwórców historycznych: Konfraternia Świętego Wojciecha i Żółty Regiment Piechoty Alarmtech.

Organizowane tu od 1992 roku spektakle i inscenizacje historyczne oraz turnieje rycerskie sprawiły, że Zamek Gniewski uznawany jest za jeden z głównych ośrodków upowszechniania historii w Polsce. Przez cały rok na zlecenie firm i biur turystycznych Zamek obsługuje konferencje, zjazdy integracyjne, szkolenia, bankiety oraz biesiady historyczne. Goście według własnych upodobań mogą odbyć niezapomnianą podróż w przeszłość do XV, XVII lub początku XX wieku. Dla zorganizowanych grup młodzieżowych zamek proponuje tygodnie edukacyjne, jedno i kilkudniowe pobyty z żywymi lekcjami historii i wizytą Ducha Zamku Gniewskiego, zimowiska i kolonie letnie z magią i czarami oraz wiele innych atrakcji.

Na zamku często organizowane są inscenizacje historyczne i turnieje rycerskie. Dużą atrakcją jest sierpniowy Międzynarodowy Turniej o Miecz Sobieskiego, na który zjeżdżają rycerze z całej chrześcijańskiej Europy.

Na Fot. 1 przedstawiono widok na zamek w Gniewie.

Fot.1. Zamek w Gniewie
Phot.1. Castle in Gniew

9. Podsumowanie

Historia zamku związana była z losami tej ziemi. Tereny Pomorza już w okresie neolitu posiadały duże znaczenie dla rolników. W późniejszym okresie przez ziemię tą przebiegał szlak bursztynowy nad Bałtyk. Strategiczne usytuowanie zamku na początku na ziemi gniewskiej umożliwiała kontrolę prowadzonego handlu drogą lądową jak i wodną. Dalsze losy zamku były równie interesujące jak i tragiczne. Można je związać z dziejami naszej historii począwszy od Mieszka I do chwili obecnej. Miejsce to pod względem strategicznym posiadało znaczenie w przeszłości jak i w chwili obecnej. W historii naszej wiele zburzonych zamków, pałaców i innych obiektów, zarówno wojskowych jak i cywilnych, po przetaczających się przez obszar Polski działaniami wojennymi zostały zrównane z ziemią bądź pozostały na trwale ruinami. Można zaryzykować stwierdzenie, że działania podjęte przez firmę FAMA w latach 60-tych ubiegłego wieku przyczyniły się do zabezpieczenia obiektu przed dalszym niszczeniem go. Działania w początkach lat 90-tych ze strony Miejsko – Gminnego Ośrodka Kultury w Gniewie i Muzeum Archeologicznego w Gdańsku doprowadziły do sytuacji, że obiekt stał się przedmiotem posiadającym wartość handlową. Wejście biznesu ożywiło działalność na terenie zamku jak i obiektów znajdujących się wokół niego. Można w chwili obecnej stwierdzić, że obiekt uzyskał swoją świetność, za którą przemawia historia. Wzgórze zamkowe cieszy się popularnością zarówno w kraju jak i za granicą.

Literatura:

1. O. Felczak, *Badania 1984*, „Informator Archeologiczny”, Warszawa 1984.
2. E. Choińska-Bochdan, *Z badań nad początkami Gniewu nad Wisłą*, „Pomerania Antiqua” t. XIV, 1990 r.,
3. K. Jasiński, *Wojna domowa na Pomorzu Gdańskim w latach 1269/70/72*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. III, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1985 r.,
4. Z. Hołowińska, R. Masalski, *Badania architektoniczno – archeologiczne na terenie Zamku w Gniewie w 1982 roku*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej” nr 407, Gdańsk 1987 r.,
5. Choińska–Bochdan, *Gniew w świetle badań archeologicznych*, Gdańsk 1994,
6. M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454-1466*, Warszawa 1967.
7. A. Groth, *W czasach Rzeczypospolitej (1466 – 1772)*, w: *Dzieje miasta Gniewu do 1939 roku*, red. B. Śliwiński, Pelplin 1998.
8. J. Struczyński, *Gniew – miasto z charakterem. Idea rewaloryzacji i rewitalizacji zabytkowego miasta. Stan obecny i perspektywy*, referat na Forum Rewitalizacji, Gniew 29–30 września 2002.